

Józef Ogrodnik

POLSKIE TERMINY PETROGRAFICZNE, MAJĄCE ROSYJSKĄ PODSTAWĘ SŁOWOTWÓRCZĄ,
ALE PRZEJĘTE Z INNYCH JĘZYKÓW

Streszczenie. Artykuł omawia 25 terminów petrograficznych utworzonych od rosyjskich toponimów - nazw miejscowych i geograficznych - przez badaczy obcych, którzy pracowali na terenie Rosji i ZSRR, zanotowanych w "Słowniku petrograficznym" Zofii Pentlakowej (Warszawa 1962).

W "Słowniku petrograficznym" Z. Pentlakowej oprócz zapożyczeń z języka rosyjskiego¹⁾ występuje grupa terminów, mających rosyjską podstawę słowotwórczą, ale przejętych z innych języków, ponieważ zostały one utworzone w tych językach przez obcych autorów-petrografów, którzy pracowali na terenie Rosji i ZSRR. Terminy takie utworzono od rosyjskich podstaw słowotwórczych (nazw geograficznych rosyjskich i radzieckich, w tym nie tylko etymologicznie rosyjskich, ale także z języków innych narodów i narodowości mieszkających na terenie Rosji i ZSRR), ponieważ zaczerpnięto je bezpośrednio z języka rosyjskiego. Terminy te utworzone zostały przez autorów nierosyjskich i nieradzieckich, a więc nie powstały one w języku rosyjskim, lecz w języku jakiegoś innego kraju europejskiego (ponieważ zostały opublikowane w jednym z tych krajów, w jednym z takich języków). Wobec tego terminy takie nie są zapożyczeniami z języka rosyjskiego. Ciekawe są one przede wszystkim ze względu na to, że etymologicznie związane są one z językiem rosyjskim (mają podstawę słowotwórczą przejętą z języka rosyjskiego).

Jak już wspomniano wyżej, na terenie Rosji przebywali przez pewien czas badacze obcy, którzy również tworzyli terminy. Podstawę do rozstrzygnięcia tego problemu daje ИС, który podaje źródła ("Литературные источники") skąd wiadomo, kto utworzył termin.

Na terenie Rosji pracował wybitny petrograf polski J. Morozewicz, którego terminy przytacza ИС i SP. MSG pisze o nim: "Morozewicz Józef (1865-1941) - jeden z najwybitniejszych petrografów i mineralogów polskich; (...) Pracował na Uralu, nad Morzem Azowskim i na Wyspach Komandorskich. (...) " WEP pisze: "Morozewicz Józef, ur. 1865 w Rzędzianach (woj. warszawskie), zm. 12 VI 1941 w Warszawie, mineralog i petrograf; profesor Uniw.

¹⁾ Patrz poprzedni artykuł poświęcony temu tematowi. Na początku artykułu znajduje się wykaz stosowanych tu skrótów nazw źródeł.

Jag. (1904-21), przewodn. komitetu Organizacyjnego Akad. Górniczej w Krakowie (1912-21), organizator i dyrektor Państwowego Instytutu Geologicznego (1921-37); (...)"

Poza tym do Rosji przyjeżdżali geolodzy obcy. Badali oni skały i minerały, np. Niemiec G. Rose (Г. Розе) (ИГ, s. 436 wymienia dwa razy jego pracę pt. "Reise nach Ural"), Francuz (lub Szwajcar) L. Duparc, Fin Ramsay, Norweg C. Kolderup i inni (niestety, nie ma dokładnych danych o wyżej wymienionych badaczach, ponieważ nic nie podano o nich w encyklopediach).

Prace opublikowane przez autorów obcych poza Rosją (i ZSRR) w językach ich krajów dają podstawę do zaliczenia terminu do tej właśnie grupy. Bywają jednak i tutaj trudności. Wiadomo na przykład, że Polak J. Morozewicz przed r. 1904 pracował w Rosji, dokonał szeregu odkryć, utworzył nowe terminy. Część swych prac opublikował on w języku rosyjskim, np. jedną z nich przytacza РБТ, s. 76: "Morozewicz J. (Морозевич И.) - Опыт над образованием минералов в магме. Варшава 1898". Tego typu publikacje dają widocznie podstawę do twierdzenia, że J. Morozewicz był rosyjskim uczniem (był on wówczas obywatelem rosyjskim), np. БСЭ pod hasłem "Кыштымит" pisze: "К. представляет крайний член ряда корундово-плагиоклазовых пород (...), аморфные разновидности к-рых были описаны впервые в 1897 русским учёным И.И. Морозевичем в районе Кыштыма, откуда эти породы и получили своё название". Wobec tego jest rzeczą dyskusyjną, do której grupy zaliczyć utworzone przed r. 1904 przez J. Morozewicza terminy (od r. 1904 - profesor UJ). Ponieważ trudno szczegółowo badać to zagadnienie, autor postanowił zaliczyć terminy J. Morozewicza do grupy przedstawionej niżej.

W grupie tej występują tylko terminy utworzone od nazw miejscowych i geograficznych.

A. Terminy powstałe przed r. 1917

a) Od nazw miast, wsi, osiedli, złóż

BEREZYT (od nazwy złoża). SP: "Berezyt (Rose 1837) skała (...)"

ЛС: "Березит (по назв. Березовского м-ния на Урале), Розе, 1840 (...)"

Hasło notują: БСЭ, ГС, WSTRP, WSTPR.

MARIUPOLIT. SP: "Mariupolit (Morozewicz 1902) (...)"

ЛС: "Мариуполит (...) Морозевич 1901₂ (...)"

ГС: "Мариуполит (по г. Мариуполь, ныне Жданову) (...)"

Termin notują: БСЭ, РБТ (s. 224).

KAZAŃSKIT. SP: "Kazańskit (Duparc i Grosset 1916) skała żyłowa (...)

Występuje na Uralu".

Termin rejestrują: ИГ, ГС (bez podania bliższych danych co do miejscowości), WSTRP i WSTPR. Tematem słowotwórczym tego wyrazu jest казанск-. БСЭ notuje dwie miejscowości koło Uralu z takim tematem. Prawdopodobnie

od nazwy jednej z nich utworzono ten termin. БСЭ: "Казанское - село, центр Казанского района Марийской АССР. Расположено на р. Чукле (бассейн р. Вятки (...))"

KYSZTYMIT. SP: "Kysztymit (Morozewicz 1898) (...) Występuje na Uralu (...)"

ЛС: "Кыштым (по назв. г. Кыштым), Морозевич, 1897 (...)"

Termin rejestrują: ГС, БСЭ, WSTRP, WSTPR, MSz (s. 300), MSk (s. 88).

PAWDYT. SP: "Pawdyt (Duparc i Grosset 1916) (...)"

ЛС: "Павлит (по назв. Николо-Павдинской дачи на Урале) Дюпарк и Гроссе 1916 (...)"

Termin notują: ГС, WSTRP i WSTPR.

TAWIT. SP: "Tawit (Ramsay 1894, Hackmann 1894) alkaliczna skała głębinowa (...) T. występuje na półwyspie Kola (Tawajok (...))"

ЛС: "Тавит (по назв. местн. Тава-Июка на Кольском п-ове), Рамзай и Хакман, 1894 (...)"

WSTRP i WSTPR mają to hasło.

TIŁAIT. SP: "Tiłait (Duparc i Pearce 1905) skała głębinowa (...) T. występuje na Uralu pd." SP, s. 312: "tiłait тилаит".

W innych źródłach nie ma tego hasła. Przymyślnie termin ten utworzony został od jakiejś nazwy miejscowej.

b) Od nazw gór

ATACZYT. SP: "Ataczyt (Morozewicz 1902) (...) A. występuje na górze Atacz koło Magnitogorska na Uralu".

ЛС: "Атачит (по назв. горы Атача на Урале), Морозевич, 1901. (...)"

Hasło to ma ГС.

BESZTAUIT (besztaunit). SP: "Besztait (besztaunit) (Bayan 1866) karatofir kwarcowy z góry Besztai na Kaukazie. (...)"

ЛС: "Бештаунит см. бештаунит". "Бештаунит (по назв. горы Бештау на Сев. Кавказе), Байерн, 1866 (...)"

Termin notują: ГС, WSTRP, WSTPR (po polsku: besztaunit, a WSTPR - też besztauit).

CHIBINIT. SP: "Chibinit (Ramsay 1898) syenit nerelinowy (...) Ch. występuje w Lujaur-Urt - Chibiny (półwysp Kola)".

ЛС: "Хибинит (по хр. Хибинь), Рамзай, 1894 (...)"

Hasło notują: ГС, БСЭ, WSTRP, WSTPR.

GŁADKAIT. SP: "Gładkait (Duparc i Pearce 1905) diorytowa skała żylna (...) Żyły g. przecinają skały dunitowe Uralu pn. (Gładkaja Sopka)".

ЛС: "Гладкаит (по назв. Гладкой сопки на Урале), Дюпарк и Лирс, 1905 (...)"

Termin występuje w WSTRP i WSTPR.

UMPTEKIT. SP: "Umptekit (Ramsay 1894) (...)"

ПС: "Умптеки́т (по горе Умптек в Хибинах), Рамзай, 1892 (...)"

Termin rejestrują: ГС, WSTRP, WSTPR, PBT (s. 215).

URTYT. SP: "Urtyt (Ramsay 1896) (...)"

ПС: "Урты́т (по назв. горы Луявр-Урт на Кольском п-ове), Рамзай, 1896 (...)"

Termin rejestruje WSTRP i WSTPR.

c) Terminy utworzone od nazw minerałów, a nazwy minerałów - od nazw gór

ILMENITYT. SP: "Ilmenityt (Kolderup 1896) (...)"

ПС: "Ильме́нитит, Кольдеруп, 1896 (...)"

БСЭ w haśle "Ильменит" podaje, że minerał ten odkryto w Górach Ilmeńskich na Uralu (A. Kupfer 1827).

URALITYT. SP: "Uralityty (Kloss 1885) zbiorowa nazwa skał magmowych o kompletnie zuralityzowanych piroksenach (...)"

ПС: "Уралитит, Клосс, 1885, Бергт, 1889 (...)"

ГС: "Уралит (по м-ниям на Урале) (...)"

WSTRP: "уралит (м) I. min. uralit (...)"

URALITYZACJA. SP: "Uralityzacja (Kloss 1885) powstanie wtórnej hornblendy tworzącej pseudomorfozy po augicie".

ГС: "Уралитизация - процесс преобразования монокл. пироксенов в волокнистую разновидность обманки - уралит. (...)"

Hasło notują: WSTRP, WSTPR, PBT (s. 170, 176, 216), MSz (s. 526).

d) Od nazw rzek

GAREWAIT. SP: "Garewait (Duparc i Pearce 1904) lamprofir (...) G. występuje (...) na Uralu pn."

ПС: "Гаревайт (по назв. р. Гаревой на Урале), Дюпарк и Пирс, 1904 (...)"

ISSYT. SP: "Issyt (Duparc i Pamfil 1910) melanokrystaliczna skała żyłowa (...) I. występuje na Uralu (...)"

ПС: "Иссит (по назв. р. Иссы на Урале), Дюпарк и Памфиль, 1910 (...)"

Termin notuje ГС i WSTRP.

KOSWIT. SP: "Koswit (Duparc i Pearce 1901) odmiana piroksenitu oliwinowego (...) K. występuje na Uralu pn."

ГС: "Косъвит - разновидность оливинсодержащего пироксенита (...)"

БСЭ: "Косъва - река (...) Начинается на Среднем Урале".

Termin rejestruje WSTRP i WSTPR.

MIASKIT. SP: "Miaskit (Rose 1837) odmiana syenitu (...) M. występuje na Uralu (Miask)".

ПС: "Миаски́т (по назв. р. Миас на Урале), Розе, 1837 (...)"

Termin notują: ГС, БСЭ, WSTRP i WSTPR (w wersji: miascyt).

e) Od nazw wysp

BERINGIT. SP: "Beringit (Starzyński 1912) silnie melanokratyczny trachit (...) Występuje tylko na wyspie Beringa (Wyspy Komandorskie)".

ПС: "Берингит, Старжинский, 1912 (...)" ПС, с. 438: "Старжинский (Starzynski) 1912. Bull. Internat. Acad. sci. Cracovie".

Jak widzimy, Starzyński był Polakiem. БСЭ pod hasłem "Берингов остров" podaje, że wyspa ta została odkryta przez rosyjskiego marynarza W. Beringa w r. 1741 i że należy do ZSRR.

WALAMIT. SP: "Walomit (Wahl 1907) (...) Występuje na wyspie Wilamo na jez. Ładoga".

ПС: "Валамит (по назв. о-ва Валаам на Ладожском озере), Валь, 1907 (...)"

B. Terminy powstałe po r. 1917

Z tego okresu pochodzą tylko trzy terminy: bereszyt (od nazwy rzeki), turjait (od nazwy przylądka) i wyborgit (od nazwy miasta).

BERESZYT. SP: "Bereszyt (Erdmannsdörfer 1928) skała żyłowa (...) Nazwa b. pochodzi od rzeki Beresz w Syberii zach."

ПС: "Берешит (по назв. р. Берешь в Зап. Сибири) Эрдмансдёрфер, 1928 (...)"

TURJAIT. SP: "Turjait (Ramsay 1920) bezskaleniowa skała głębinowa (...) T. występuje na półwyspie kola".

ПС: "Турьяит, Рамзай и Эскола 1920 (...)"

Ani ПС, ani ГС nie podają, od czego utworzono termin, ale fakt, że skała ta występuje na półwyspie Kola, daje podstawę do przypuszczenia, że od nazwy tego samego przylądka, od której utworzona została nazwa skały turjait.

ПС: "Турьит (по Турьему мысу на Кольском п-ове) (...)"

Termin rejestruje WSTRP i WSTPR.

WYBORGIT. SP: "Wiborgit (Wahl 1925) odmiana gruntu rapakiwi (...) Nazwa pochodzi od miasta Wiborg".

ПС: "Выборгит (по назв. г. Выборг), Валь, 1925 - выборгский гранит (...)"

SP podaje błędnie: Wiborg. Jak informuje БСЭ, miasto Выборг od r. 1721 należało do Rosji, od r. 1920 do 1940 - do Finlandii, a od r. 1940 należy do ZSRR. Polskie encyklopedie mają hasło "Wyborg".

OMÓWIENIE MATERIAŁU

Autorzy obcy (nierosyjscy i nieradzieccy, publikujący swe prace w jednym z języków europejskich, z wyjątkiem rosyjskiego) utworzyli od rosyjskich tematów słowotwórczych (toponimów) 25 terminów, co stanowi około 1% wszystkich terminów zarejestrowanych w "Słowniku petrograficznym" Zofii Pentlakowej (Warszawa 1962). Wśród terminów tych 1 ma kwalifikator* (prze-
starzały).

Podstawę słowotwórczą tych terminów stanowiły wyłącznie toponimy - nazwy miejscowe i geograficzne: 22 utworzono przed Rewolucją Październikową i tylko 3 po r. 1917. Z tego utworzono:

- 1) od nazw miast - 2 (po r. 1917);
- 2) od innych nazw miejscowych - 5 (w tym 1 od nazwy złoża);
- 3) od nazw wysp - 2 (przed r. 1917);
- 4) od nazw rzek - 5 (w tym 1 po r. 1917);
- 5) od nazw gór - 10 (wszystkie przed r. 1917, w tym 3 od nazw minerałów, a minerały - od nazw gór);
- 6) od nazwy przyłądka - 1 (przed r. 1917).

Wśród 25 terminów utworzonych przez autorów obcych mamy tylko rzeczowniki, przy czym 24 są zakończone na formant - it (-yt), a tylko 1 na -acja.

Autorzy obcy (nie-Rosjanie) utworzyli od rosyjskich tematów słowotwórczych następującą ilość terminów:

- Duparc i Pearce - 4,
- Duparc i Grosset - 2,
- Duparc i Pamfil - 1,
- Ramsay - 5 (w tym 1 raz z Hackmannem),
- J. Morozowicz - 3,
- Rose - 2,
- Wahl - 2.

Pozostali autorzy obcy - po 1. Autorstwo 3 terminów nie jest znane.

ПОЛЬСКИЕ ПЕТРОГРАФИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ, ИМЕЮЩИЕ РУССКУЮ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ОСНОВУ, НО ЗАИМСТВОВАННЫЕ ИЗ ДРУГИХ ЯЗЫКОВ

Р е з ю м е

В статье рассмотрены 25 петрографических терминов, образованных иностранными петрографами, которые работали в России и в СССР и образовали их от русских топонимов (местных и географических названий), зарегистрированных в словаре З. Pentlakowa, Słownik petrograficzny, Warszawa 1962 (З. Пентлякова, Петрографический словарь, Варшава, 1962).

POLISH PETROGRAPHIC TERMS OF RUSSIAN
WORD-FORMING BASIS BUT ADOPTED FROM OTHER LANGUAGES

S u m m a r y

25 petrographic terms derived from Russian toponymics - local and geographical names - by foreign investigators, working in Russia and USSR, included in the "Słownik petrograficzny" Z. Pentlakowej, Warszawa 1962. ("Petrographic Dictionary" by Z. Pentlakowa, Warsaw 1962) have been discussed in the article.

LES EXPRESSIONS PÉTROGRAPHIQUES POLONAISES
AYANT LA BASE RUSSE DE LA FORMATION DES MOTS,
MAIS PRISES D'AUTRES LANGUES

R é s u m é

Dans cet article on discute 25 expressions pétrographiques formées des toponimes - des expressions de lieu et ceux géographiques - par des chercheurs étrangers qui travaillaient sur les territoires de la Russie et de URSS notées dans le "Słownik petrograficzny" Z. Pentlakowej, Warszawa 1962 ("Dictionnaire pétrographique" de Mme Pentlakowa, Varsovie 1962).

POLNISCHE PETROGRAPHISCHE TERMINI,
DIE AUS DER RUSSISCHEN WORTBILDUNG IHRE GRUNDFORMEN HABEN,
DOCH AUS ANDEREN SPRACHEN ENFNOMMEN SIND

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel enthält 25 topographische Namen, welche aus den russischen Toponimen stammen - d.h. aus den Ortsnamen und aus den geographischen Namen - durch fremde Forscher, welche in Russland und in der UdSSR gearbeitet haben, im "Słownik petrograficzny" d.h. "Petrographisches Wortertuch" von Zofia Pentlakowa (Warszawa 1962) eingetragen worden sind.